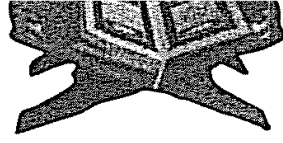

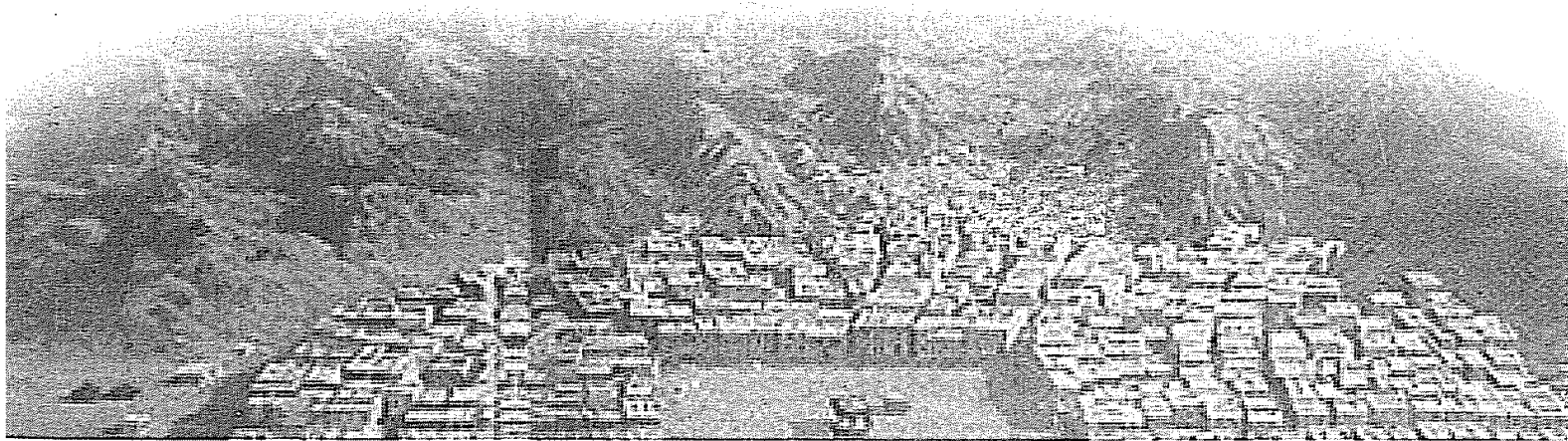
8. TÜRKİYE
TEFSİR AKADEMİSYENLERİ BULUŞMASI

SEMPOZYUM

Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından
KUR'ÂN ÖNCESİ MEKKE TOPLUMU

1 - 3 Temmuz 2011

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ TEFSİR ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER DAİRE BAŞKANLIĞI - KÜLTÜR MÜDÜRLÜĞÜ

09.30 - 10.00

İslam öncesi Mekke toplumlarında namaz, zekat, oruç ve hac uygulamaları

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

İnsanlık tarihinin başladığı günden beri din vardır. İnsanoğlu, din olgusu ile birlikte doğmuş ve onunla beraber bugünlere gelmiştir. Gerek genel manada yapılan tarihî araştırmalar, gerek dinler tarihi ve sosyoloji alanında sürdürülen çalışmalar ve gerekse arkeolojik incelemeler bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bu bilimsel faaliyetlerden elde edilen veriler bize, yerkürenin hiçbir yerinde, hiçbir zaman insanların dinden ve dinî düşünceden uzak kalmadıklarını göstermektedir.

İnsanlar hangi şartlar altında bulunursa bulunsunlar, kendilerinden üstün bir kudrete ibadet etme ihtiyacını mutlaka duymuşlardır. Bu ihtiyaç, sadece ilâhî dinlerde değil, ilkel dinlerde de hissedilmiş; bundan dolayı da tabilerinin uymak zorunda oldukları bazı ibadet kuralları konulmuştur. Demek oluyor ki, ibadet ihtiyacının duyulmadığı hiçbir dinî sistem ve insan topluluğu yoktur. İbadet; mahiyeti idrak edilemeyen fakat varlığı, kudret ve azameti her yerde sezilen, zâhirî sebeplerin fevkinde, dilediği gibi tasarruf kudretine sahip olan Zat'a karşı gösterilen tevazu, saygı, taat ve ta'zimin en samimî ifade şeklidir.

Zaten ibadet kelimesinde de bu anlam mevcuttur. Ubûdet, ubûdiyyet ve abdiyyet (kulluk, kölelik)⁶⁰⁸ olarak tanımlanan ibadet kelimesinin sözlükteki anlamı; "itaat etmek, tevazu göstermek", daha açık bir ifade ile kişinin bir kimseye isyan etmeksizin, ondan yüz çevirmeksizin, mukavemet göstermeden "itaat etmesi ve boyun eğmesidir." Öyle ki kendisine boyun eğilen kişi, bu ayrıcalığı dilediği gibi

608. İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, Mu'cemu Makayisi'l-Luga, Kahire 1266, IV,205,206. "عبد" maddesinde şöyle diyor: "عبد" kelimesindeki "العين" ve "الباء" sanki birbirine zıt iki sahih harf gibidir. Bu iki asıldan birincisi yumuşaklık ve tevazuya, ikincisi de şiddet ve kabalığa delâlet eder.

kullanır, kendisine hizmet ettirir. Bundan dolayıdır ki Arapçada, yumuşak huylu, kolaylıkla güdülen yük devesi için “إبل معبد”⁶⁰⁹, gidiş ve gelişi kolay olan yol için ise, “طريق معبد” tabirleri kullanılmaktadır. Bu etimolojik kökten, kelimenin yapısında mevcut olan kulluk, itaat, birini ilâh edinme, tapınma gibi anlamlar ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁹

İbadeti, terim olarak ele alırsak, karşımıza ibadetin imanla olan ilgisi ortaya çıkmaktadır. İslamda iman, Allah’a, Resulüne ve Allah katından gelip Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilenlere şeksiz ve şüphesiz kalben inanmaktır. Bu bütünlük içerisinde ibadetler de bulunmaktadır. İman, mücerret bir kavram olup, vicdanî bir konudur. Hâlbuki ibadet somut bir kavramdır ve bilfiil yapılması gereken bir eylemdir. Ama ikisi arasında belli bir münasebet bulunmaktadır ki, o da ibadetin imanı takviye edici ve kemale erdirici özelliğidir. Bir fiil, bir amel ve iş olan ibadet, inanılan şeyin pratikte yapılmasıdır. Böylece iman kuvvetlenecek ve bilinçli bir hâl alacaktır. Tabîî burada, ibadeti hissederek ve mahiyetini kavrayarak yapmanın büyük önemi vardır. Taklit çerçevesinde kalan bir ibadetin, imanı takviye edici bir özelliğinin olduğu iddia edilemez. İslamda ibadetin ruhu, ihlâs ve samimiyetle kalbin Allah’a yönelmesi ve yalnız O’na bağlanmasıdır.⁶¹⁰ Böyle bir yöneliş, ne şimdiki hâlde ne de gelecekte bir menfaatin umulmadığının ifadesidir. Allah’a, sırf Allah olduğu için, ihlâs ve inkiyad duyguları içinde yapılan ibadet, ibadetlerin en üstünüdür⁶¹¹, İmanı takviye edecek olan da bu nitelikteki ibadettir.

İnsanların ferdî ve içtimâî hayatlarına etkileri yönünden din, inkârı mümkün olmayan bir müessesedir. İster bir müessese, ister manevî - ahlâkî bir sistem olarak değerlendirilsin; din, fert ve topluma yön veren, onları şekillendiren değer ve normları koymakla mensuplarına birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Dinin pratik hayatla ilgili kuralları, beşerî münasebetleri tanzim eden ahlâkî değerleri ve bireye yüklediği sorumluluklar her dönemde tartışma konusu yapılmış, zaman ve mekân şartlarına göre farklı şekillerde değerlendirilmek istenmiştir.

Şüphesiz ki dinin muhatabı insandır. Bunun tabîî sonucu olarak dini anlayıp yorumlayacak olan da insan olacaktır. Her dinin kendine has ibadet şekilleri, dünya ve ahiret hayatına ait emir ve yasakları olduğundan mensuplarından bu konulara uygun davranışta bulunmaları istenir. Eğer yapılması istenilen davranışlar ilâhî vahiyle tespit edilmişse; söz konusu kurallara uyan insanlar, hem dünyada hem de ahirette saadete ererler.

Dinlerin, tâbilerinden uymasını istediği şeylerin başında ibadetler gelir. İster hak din, isterse batıl din olsun, hepsi de ibadeti emretmiştir. Denebilir ki ibadet bütün dinlerin ortak esasıdır. Her dinin tebliğcileri ümmetlerine ibadet etmelerini söylemiş ve kendileri de bizzat ibadet etmişlerdir. Bu bakımdan, ibadeti dinlerden ayrı görmek mümkün değildir. Aslında ibadet dinin kendisi sayılır. Çünkü ibadetsiz, mükellefiyetten yoksun hiçbir sistem, din olma iddiasında bulunamaz.

609. Bkz., İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, Beyrut, trs, II, 664-667.

610. Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul 1963, s.IX.

611. Cilacı, Osman, *Psiko-Sosyal Açıdan İlâhî Dinlerde Duâlar*, Arı Basımevi, Konya, 1982, s.2.

Kur'an'ın getirdiği ibadetlere bakacak olursak, İslamda üç çeşit ibadet olduğunu görmekteyiz: Bunlardan birincisi; namaz ve oruç türünden olup bedenle yapılan ibadetlerdir. İkincisi, zekât ve kurban gibi sadece malla yapılan ibadetlerdir. Üçüncüsü ise, hem bedenle hem de malla yapılan ibadetlerdir ki, bunun en çarpıcı örneği hac ibadetidir. Acaba bu ibadetler Kur'an'ın inişinden önceki Arap toplumunda bilinen ve yapılan ibadetler miydi yoksa bu ibadetler Kur'an'ın ilk ve orijinal olarak va'z ettiği ibadetler midir? İşte bu araştırmamızda Kur'an öncesi Arap toplumunda ibadet uygulamalarını incelemeye çalışacağız.

1. Mekke Toplumunda / Araplarda Namaz:

Türkçede, Farsça kökenli "namaz" terimiyle ifade edilen "salât" kelimesi; Arapçada "dua etmek, övmek, tâzim etmek" gibi anlamlara gelmektedir.

Salât kelimesi ıstılahi olarak ise, "içinde rükû', secde, kıyam, kıraat gibi özel fiillerin bulunduğu bir ibadet" olarak tanımlanmaktadır.⁶¹²

Meşhur oryantalistlerden İ.Goldziher, "salât" teriminin Hıristiyanlıktan alınma Arapça olmayan bir kelime oluşunu delil göstererek, namaz ibadetinin cahiliye devrinde mevcut olmadığını iddia etmiştir.⁶¹³

Cahiliye döneminde namaz ibadetinin olmayışı, eğer doğru kabul edilirse; Hz. İbrahim'in Dini'nde mevcut olan namaz ibadetinin, zamanla câhiliyye Arapları tarafından terk edilip, unutulmuş olduğunu gösterir. Çünkü cahiliye Araplarının Hz. İbrahim'in Dini'nde mevcut olan birçok hususu unuttukları gözden uzak tutulmamalıdır.

Nitekim İslami kaynaklarda ifade edildiğine göre, Ebu Zer el-Gıfârî ve Zeyd b.Amr b.Nüfeyl, câhiliyye döneminde Kâbe'ye yönelerek namaz kılan kimseler arasında yer almaktaydılar.⁶¹⁴ Hatta Hz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak gönderilmeden önce, Ebû Zer'in üç yıl namaz kıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Ayrıca Kus b. Saîde'nin de namaz kıldığı nakledilmektedir.⁶¹⁵

İslamdan önce Mekke toplumunda salât denilen bir ibadetin olduğuna Kur'an-ı Kerim şöyle işaret etmektedir: ... *وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ*. "Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ısıklık çalmadan ve el çırpırmaktan başka bir şey değildi..."⁶¹⁶ Bu ayet, cahiliye döneminde müşrik Arapların namaza yabancı olmadıklarını göstermektedir. Nitekim bu dönemde müşrikler, erkek-kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ısıklık çalıp el çırparlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Hz. Peygamber Kâbe'ye gelip namaz kılmak ya da Kur'an okumak istediği zaman,

612. İsfahanî, *Müfredat*, s. 421.

613. Hatiboğlu, M.Said, *Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine*, (Tebliğ), Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir, 1985, s.81-94.

614. İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut, trs, s.171-172; Müslim, IV, 1920.

615. İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1960, IV, 220.

616. Enfâl, 8/35.

onlar genellikle böyle âyin yapmakta ileri giderler, kendilerini de namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi gösterirler; gürültü yaparlar ve bunu da kendilerine bir ibadet sayarlardı.⁶¹⁷

Abdullah İbn Ömer'den gelen bir rivayete göre, müşriklerde İslam namazına benzer bir namaz biçimi vardı: "Ka'beyi tavaf ederler ve el çırparlardı. İbn Ömer, kendi eliyle, onların nasıl el çırtıklarını tarif ettikten sonra devamla şöyle demiştir: Yanaklarını yere koyarlardı.⁶¹⁸ İbn Kesîr'in rivayetine göre İbn Ömer, ısıklık olarak müşriklerin tavafta ısıklık çalmalarını, sonra da yanağını eğerek ellerini çırpıp onların el çırpmalarını anlatmış; başka bir rivayette de: "Ka'be'yi sola doğru tavaf ederler, yanaklarını yere koyup el çırpıp, ısıklık çalarlardı." demiştir.⁶¹⁹ Bu rivayete göre müşriklerin namazı, birtakım hareketleri ve secdesi olan bir namazdı.

İzutsu ise "God And Man in The Koran" adlı eserinde şöyle demektedir: "Namaz, Hz. Muhammed'in, İslamdan önceki günlerine kadar uzanır. Bütün sağlam hadisler, Hz. Muhammed'in, bazı dindar Mekkelilerin yaptıkları gibi her yıl, birkaç gün, Mekke yakınında bulunan Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'na çekildiğini söyler... Hadiste bu uzlete "tehânnûs" adı verilir. Bu kelimenin etimolojisi karanlık olmakla beraber bir takım zühdî hareketler manasına geldiği muhakkaktır. Biz bunu, namazın İslamdan önceki şekli kabul edebiliriz. İslamın prensipleri inmeye başlayınca namaz yahut ibadet, derhal İslamın temel taşlarından biri olmuş, dinî görevler arasında namaza son derece önemli bir yer verilmiş, yeni oluşmakta olan İslam, toplumunun ayırıcı vasfı haline gelmiştir... Yalnız şurasına işaret edelim ki namaz ibadetinin en önemli rûknü olan ve ibadet eden mü'minin, önündeki bir şeye alnını koymasını belirten sücûd (secde etmek), İslamdan önceki Araplar arasında biliniyordu. Şâ'ir en-Nâbiğa, bir kızın harikulade güzelliğini şöyle anlatıyor:

أو درة صدفية غواصها نهج متى يرها يهل ويسجد

لو أنها عرضت لأشمط راهب عبد الإله ضرورة متعبد

O bir sedef incisine benzer ki sevinçle onu çıkaran dalgıç, onu görür görmez tehlil ve secde eder. Şayet bu kız ak saçlı bir râhibe görünse, ömrünü bekâr olarak ibadetle geçiren râhip (kızın güzelliğine hayran kalarak) Tanrıya ibadet eder (Allah'a secde eder).⁶²⁰

"Kur'an'dan önceki literatürde kullanılan salât kelimesi, esas itibariyle "birine iyilikler dilemek" demektir. Fakat bu kelime, câhiliyye devrinde Kur'an'ın namaz düşüncesine yakın bir anlamda da kullanılmıştır. Cahiliye devri şairlerinden olan Antera, İran İmparatoru Enûşirvân'ı övmek için şöyle diyor:

وتصلى نحوه من كل فج ملوك الأرض وهو لها إمام

617. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, trs, IV, 2400.

618. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Riyad, 1438, s.233.

619. İbn Kesir, *Tefsir*, II, 308.

620. Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dıvan*, (Tahkik ve Şerh: Kerem el-Bustânî), Dâru Sâdır, Beyrut, s.40, beyt:2, s.71, beyt 6.

"O, yeryüzünde imam olduğu sürece, bütün yeryüzü kralları, dünyanın her yanından ona doğru namaz kılarlar (yani ona doğru döner ona uyarlar)."⁶²¹ Bu şiirde "imam" kelimesinin kullanılması ilginçtir. Kible, namazda durulacak yöndür. Aynı şâir, kible kelimesini de yine bu imparator için kullanmıştır: يا قِبلة القِصَاد يا تاج العلى

"Ey bütün insanların gözleri kendisine çevrilmiş kimse, ey yüksek tâcı olan zât!"⁶²² Burada maddî olan salât, ruh bakımından İslamın "salât"ından başkadır ama şeklî yapı aynıdır. Aradaki tek fark, kible'nin, Ka'be yerine İran imparatoru oluşudur."⁶²³

Bütün bunlar, Kureyş'in İslamdan önce salât adında bir ibadetlerinin bulunduğunu ve bu ibadetlerinde Kâbe'ye doğru yöneldiklerini, fakat kıldıkları namazın bir hudû' ve huşû' namazı olmaktan çıkıp bir çeşit eğlence ve oyun haline geldiğini göstermektedir.

Cahiliye devri Arapları tarafından namazın bilindiği, hatta onların, ölüye de namaz kıldıkları rivayet edilir. Ölüyü bir yere uzatırlar sonra velisi başında durup onun iyiliklerini, güzel işlerini anar Allah'ın rahmeti üzerine olsun der ve sonra da defnederlerdi.⁶²⁴ Bu işe de "as-Salâh" (namaz) derlerdi. İslam bu namaza ve benzeri dinî geleneklere "da'vâ'l-câhiliyyeh" (câhiliyye duası) demiştir.⁶²⁵ Bu namaz, İslamdaki cenâze namazından farklı olsa bile, yine de namazdır.

Yine Cahiliye döneminde Ka'b b. Lüey, Kureyşlileri cuma günü toplayıp, içinde bir de hutbe kısmı bulunan haftalık bir ibadet yaparlardı. Bu güne cuma, maruzat (açıklama), "Yevmü'l-Arûbe" (Araplık Günü) denilmekteydi.⁶²⁶

Netice olarak diyebiliriz ki, İslamdan önce cahiliye döneminde Araplarda namaz diye bir ibadet vardı. Ancak müşriklerin kıldığı namaz, ruhtan yoksun, huzur ve edepten uzak, düzensiz bir ibadet şekli idi. Ve onlar, bu ibadeti sırf Allah için değil, Allah ile beraber O'nun ortakları, kızları kabul ettikleri melekler için yaparlardı. İşte İslamda ibadet sırf Allah'a yöneltilmiş ve tevhide aykırı olan her şey ibadetten arındırılmıştır.

2. Mekke Toplumunda/Araplarda Oruç:

Türkçede oruç, Arapçada ise savm kelimesi; "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek" anlamında kullanılır.⁶²⁷

Fıkıh terimi olarak ise, imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.⁶²⁸

621. Divan, s.164, beyt 16.

622. Divan, s.171, beyt 8.

623. İzutsu, Toshihiko, *God and Man in The Qur'an*, Tokyo 1964, s.148-150.

624. Cevad Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdat, 1993, VI, 338.

625. Kastallanî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, s.406; Cevad Ali, *Tarihü's-Salati fi'l-İslam*, Bağdat, trs., s.11.

626. Ateş, A.O, age., s.37-38.

627. İbn Manzur, age., II, 496.

628. el-Meydanî, Abdulgani el-Ganîmî, *e-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, Beyrut, 1980, I, 162; eş-Şirbîni, *el-Hatib, Muğni'l-Mulhtağ*, Mısır, trs, I, 420.

Cahiliye döneminde Kureyşliler "Recebü'l-Esam" ve "Şehr-i Mudar" dedikleri ve içinde putları ziyaret edip, "Atire" kurbanı kestikleri Recep ayında oruç tutarlardı.⁶²⁹ Yine bu dönemde Kureyş'in işledikleri bir günaha keffaret olmak üzere veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttukları nakledilmektedir.⁶³⁰ Dr. Cevad Ali'nin "*Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*" adlı kitabında naklettikleri de bu görüşü doğrulamaktadır: "Oruç, eski dinlerde dinî geleneklerdendi. Rivayete göre Kureyşliler, Aşure günü oruç tutarlardı. Bu günde tören düzenleyerek, bayram ilan ederlerdi ve Kâbe'ye yeni örtüsünü giydirebilirlerdi. Böyle yapmalarının sebebini ise şöyle açıklarlardı: Kureyşliler cahiliye döneminde büyük bir günah işlemişler, bu günaha keffaret olarak Aşure günü oruç tutmaya başlamışlar, daha sonra günahlarının affedilmesinden dolayı -Allah'a şükür olarak- oruç tutmuşlardır. İslamdan önce oruç hakkında varid olan haberler gerçekten çok azdır. Cahiliye şiirinde de bu hususta bir şey varid olmamıştır. Aşure günü orucu hakkında varid olan haberlere göre ise bu sadece Kureyş'e aitti, bütün kabileler arasında yaygın bir ibadet değildi. Bundan dolayı bazı müsteşrikler Kureyş'in bu orucu Yahudi ve Hristiyanlardan aldıklarını ileri sürmüşlerdir."⁶³¹

Kaynaklarımızda, cahiliye döneminde hem Kureyş'in, hem de Hz. Peygamberin Aşure günü oruç tuttuklarından bahsedilmektedir.⁶³²

Cahiliye devrinde görülen bir oruç çeşidi de "Sükût Orucu"dur. Cahiliye Arapları bir gün boyunca hiç konuşmazlar ve bunu bir ibadet sayarlardı. Hz. Peygamber: "Bir gün, bir geceye kadar sükût etmek yoktur." buyurarak bu âdeti yasaklamıştır.⁶³³ Buhârî'nin kaydettiğine göre, Hz. Ebu Bekir de, Zeynep adlı bir kadının sükût orucu tuttuğunu görmüş ve "Bu iş cahiliye fiillerinden-dir." diyerek kendisini uyarmıştır.⁶³⁴

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslam öncesi Mekke toplumunda Arapların oruç diye bir ibadeti bildikleri; gerek Recep ayında gerekse aşure gününde; ya da kefarete ve şükran maksadıyla herhangi bir günde oruç tuttukları bilinmektedir.

3. Mekke Toplumunda/Araplarda Zekât:

Zekât kelimesi, sözlükte; "artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzen, uygun ve verimli olmak" gibi anlamlara gelmektedir.⁶³⁵

Zekât, ıstılahtaki olarak ise; Allah'ın, belirli yerlere sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir payın alınması işlemini ifade eder.⁶³⁶

629. Suyûtî, age., III, 235; Olgun, age., s.102.

630. Olgun, age., s.102; Cilacı, Osman, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir, 1980, s.28.

631. Cevad Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 339-340.

632. Buhârî, Savm, 1; Müslim, Sıyam, 19.

633. Ebû Dâvud, Vasâya, 26.

634. Buhârî, Menakibu'l-Ensâr, 26; Cevad Ali, *Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 342-343.

635. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğâ*, Dâru Sâdır, Beyrut 1992, s. 273; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, XIV, 358-359; Zebidî, Muhammed Murtadâ, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru Libya, Bingazi 1966, X, 164-165.

636. Isfehânî, *Müfredat*, s. 381.

Hiçbir din hiçbir sistem yoktur ki kendi müntesiplerine yardımlaşma ve dayanışmayı emretmesin. Nitekim bütün ilahi dinlerde zekât emrinin olduğunu görmekteyiz.

İslam öncesi Arap toplumunda cömertlik çok övülen ve takdir edilen bir vasiydi. İslamdan önce Kureyş'te sadaka çok yaygındı. Zira İslamdan önce sadaka vermek ve cömertlik en belirgin özelliklerindendi. Cesurluk ve cömertlik, cahili Arap toplumunun en bariz sıfatlarındandı. Hatemü't-Tâî, Araplarda cömertliğiyle en meşhur kişi idi. Nitekim bu şahıs, cömertlikte darb-ı meseldi; yani cömertlik denilince akla ilk o gelirdi.

Hatemü't-Tâî'ye bir gün: "Ey Hatem! Cömertlikte seni geçen hiçbir kişi oldu mu?" diye sorarlar. Hatemü't-Tâî: "Evet yetim bir genç hatırlıyorum. Ben onun yanına uğramıştım, on tane koyunu vardı. Onlardan bir koyunu kesti, yüzdü, pişirdi ve bana ikram etti. Bana ikram ettiği yemekte hayvanın beyni de vardı. Ben, "bu çok güzelmış" dedim. Kalktı, gitti ve hayvanları teker teker kesti ve beyinlerini pişirip getirdi ve bana ikram etti.

Ben ayrılmak için izin isteyip dışarı çıktığımda onun sahip olduğu bütün hayvanları kesmiş olduğunu gördüm. Niçin böyle yaptın diye kendisine sorduğumda: "Subhanallah! Bir misafirim olarak senin bir şey hoşuna gidecek ve ben ona sahip olacağım da cimrilik edip onu sana ikram etmeyeceğim. Böyle şey olamaz. Araplar bunu çirkin sayarlar." dedi.

Ey Hatem! Onun bu iyiliğine karşı sen ona ne yaptın diye sorulduğunda, Hatem: "300 deve, 500 koyun hediye ettim." demiştir.

O halde sen ondan daha cömertsin denildiğinde; "Hayır, hayır o benden daha cömertti. Çünkü o sahip olduğu bütün koyunları kesip bana ikram etti. Ben ise sahip olduklarımdan çok azını ona hediye ettim." demiştir.⁶³⁷

Cahiliye döneminde cömertliğiyle meşhur olanlardan biri de Abdullah b.Cüd'ân'dır. Nitekim onun büyük bir kazanı vardı, her yolcu devesinin üzerinde gelip onun o yemek kazanından yedi.

Kur'an-ı Kerim, ilk muhatabı olan Arapların anlayacakları dil ve üslup ile inmiştir. Kur'an'da kullanılan kelimeler ve terimler, Hz. Peygamber (s.a.v) devrindeki insanların anladıkları kelimelerdi. Kur'an'da zekât verenlerden övgü ile söz edildiğine göre demek ki Araplar, zekâtın ne anlama geldiğini biliyorlardı. Bundan şu sonuca varıyoruz ki; Araplar, malın belli bir miktarını fakirlere vermek biçimindeki sadakaya zekât diyorlar ve bunu yapanların ruhen temizleneceğine inanıyorlardı. Bu onlarda namaz, hac gibi köklü dinî geleneklerdendi. Kur'an, Arapların güzel geleneklerini kaldırmayıp, bilakis emredip yaşatmış, kötü geleneklerini yasaklayıp kaldırmıştır.

İşte Araplarda uygulanan güzel geleneklerden biri de zekâttı. Bu husus toplumda bilindiği için Kur'an, zekâtı emrederken tanımlamamıştır. "*Malın belli bir payı*" tabiriyle, toplumdaki uygulamaya işaret etmiştir. Daha sonra İslam toplu-

637. İbn Manzur, el-Afriki el-Mısri, *Muhtasarı Tarihî Dimeşk*, II, 310.

mu gelişip İslam devleti kurulunca Peygamber aleyhisselam, Mekke devrinin ilk yıllarında Kur'an'ın emriyle de desteklenip farz haline getirilen zekât geleneğini detaylandırmış, hangi tür maldan ne kadar zekât verileceğini açıklamıştır.⁶³⁸

Netice olarak diyebiliriz ki, zekât, namaz, oruç ve hac gibi Mekke toplumunda bilinen bir ibadet şekliydi. Ancak Mekke toplumundaki zengin insanlar/Mekke müşrikleri, servetlerini kendilerinin kazandıklarını iddia etmekteydiler. Bu nedenle, servetin bütünüyle ve gerçek anlamda kendilerine ait olduğunu ve istedikleri tarzda harcayabileceklerini düşünüyorlardı. Mala ve dünya metına olan düşkünlüklerinden dolayı sahip oldukları mal ve imkânlardan fakir ve muhtaç insanlara yedirip içirmeyi ve yardımı terk ediyorlardı. Bundan dolayı Mekke döneminde inen ayetlerde Allah tarafından yerilmiş ve bu yaptıklarının yanlış olduğu açıkça ifade edilmiştir.

İşte o ayetlerden bazıları şu şekildedir: *"Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz."*⁶³⁹, *"Yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz."*⁶⁴⁰, *"O, yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi."*⁶⁴¹

İşte Kur'an, o toplumda bilinen fakat terk edilen zekâtı sistemli bir şekilde yeniden düzenlemiş ve inananlara asla ihmal edilmemesi gereken bir farz olarak emretmiştir.⁶⁴²

4. Mekke Toplumunda/Araplarda Hac:

Hac sözlükte; "kastetmek, yönelmek" anlamına gelen bir kelimedir. Terim olarak ise; Belli bir yeri, belli bir zamanda ve belli bir takım fiillerle ziyaret etmektir.⁶⁴³

Kaynaklarımızın verdiği bilgilerden, Hz. İbrahim devrinden kalan hac ibadetinin, câhiliyye devrinde de devam ettiğini anlamaktayız. Cahiliye devrinde hac yapılan aya, "Zi'l-Hicce" veya "şehru'l-hac" diye isim verirlerdi. Hacı, hac yaptığı süre boyunca konuşmaz, sadece dua etmek, ilahlara hitap etmekle ve haccının kabul edilmesi için tevessülde bulunmakla geçirirdi.⁶⁴⁴

Bazı müsteşrikler cahiliye döneminde hacc edilen yerlerin farklı farklı olduğunu söylemektedirler. Sadece Mekke değil diğer ilahların olduğu evlerin ve yerlerin de cahiliye devrinde hac yerleri olduğunu iddia etmektedirler. İnsanlar oraları ziyaret ediyorlar, orada bulunun putlar için kurbanlar kesiyorlar, etrafında tavaf ediyorlar, putlarının adını anarak telbiye getiriyorlardı.⁶⁴⁵

Cahiliye devrindeki mevcut haccın, ihram, telbiye, vakfe, tavaf, sa'y, cemre-

638. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, X, 135.

639. Fecr, 89/19-20.

640. Fecr, 89/18.

641. Hakka, 69/34; Maun, 107/3.

642. Bkz., Bakara, 2/43, 83, 110, 277; Nisa, 4/77; Tevbe, 9/5, 11; Hac, 22/41, 78; Nur, 24/56; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.

643. İbn Manzur, age., I, 569; Ateş, age., I, 339; *el-Mevdûdî, Ebu'l-A'la, el-Esâs fi't-Tefsir*, I, 457; Soysaldi, Mehmet, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, Ankara, 1997, s. 213-216.

644. Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 348.

645. Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 351.

lerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi uygulamaları ihtiva ettiğini bilmekteyiz. Cahiliye devrinde, hacla ilgili olan bu uygulamaları şöyle sıralayabiliriz:

4.1. İhrama Girme

Cahiliye devrinde de ihrama girme uygulamasının mevcut olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarımız, cahiliye devri halkının putlar için ihrama girdiklerini haber vermektedir. Nitekim cahiliye devrinde Medineli bazı kimseler, Menât putu için telbiye ederek ihrama girmekteydiler.⁶⁴⁶ Yine cahiliye devrinde bazı kimselerin, Müşellel mevkiindeki Menât putu için ihrama girdikleri nakledilmektedir.⁶⁴⁷ Ayrıca cahiliye devrinde Medinelilerin, deniz tarafında bulunan İsâf ve Nâîle adlı iki put için ihrama girdikleri bilinmektedir.⁶⁴⁸

İslam, Allah'tan başkası için ihrama girmeyi, telbiye etmeyi yasaklamıştır. Bunlar, tevhid prensiplerine aykırı şirk görüntüleridir.

Müşrik Arapların ihramdayken hayvan eti ve yağ yemeyerek perhiz yaptıkları kaydedilmektedir. Cahiliye devri halkının muhtemel olarak Hristiyanlardan aldıkları bu âdeti, İslam ortadan kaldırmıştır.⁶⁴⁹ İslam, yağ yeme konusunda bir yasak getirmemiş, ihramlı kimsenin avlanmamak şartıyla, başkasının avladığı hayvanın etinden yemesine izin vermiştir. Buna göre, ihramlı kimseye av için yardım etmemek, ava işaret etmemek şartıyla, kendisi için avlanılmamış olduğu takdirde, av hayvanının etini yiyebilir. Diğer etler için ise, herhangi bir yasak konulmamış,⁶⁵⁰ deniz avı da helal kılınmıştır.⁶⁵¹

Müşrik Araplar ihrama girmeyi, bir takım lüzumsuz ilavelerle zorlaştırmışlardı. İhrama girdikleri zaman gölgede oturmazlardı. Eve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin arka duvarını delmek yahut evin üstünden atlamak suretiyle girerlerdi. Bu manasız hareketi iyilik sayarlardı.⁶⁵² Berâ (r.a)'ın bildirdiğine göre, Medineliler hac yaptıktan sonra, dönüşlerinde evlerine kapılarından girmezler, evlerinin arkalarından girerlerdi. Ensâr'dan bir kimse, hacdan dönünce, evine kapısından girmiş ve şiddetle ayıplanmıştı.⁶⁵³

Cahiliye devrinde, Hums'tan olmayan Araplar bu şekilde hareket ederken, Kureyş tam aksine bir tutum içindeydi. Câbir (r.a)'ın naklettiğine göre, Kureyş ve Harem halkı ihramlı iken evlerine kapılarından girip çıkarlardı. Fakat Ensâr ile Ehl-i Meder ve Ehl-i Veber (köylüler ve çadırdaki yaşayanlar) ihramlı iken evlerine ve çadırlarına kapıdan girmezlerdi. Bunlar, evlerinin arkalarına açtıkları bir delikten girerler veya kurdukları bir merdivenden inerçıkarlardı. Çadır halkı ise, çadırlarının arkasından girip çıkarlardı.⁶⁵⁴

646. Buhârî, Umre, 10; Müslim, Hac, 260.

647. Müslim, Hac, 261.

648. Müslim, Hac, 259.

649. A'râf, 7/32; Olgun, Tahir (Mevlevî), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul, 1963, s.179.

650. Mâide, 5/95; Ebû Dâvûd, II, 427-428; İbn Mâce, II, 1033.

651. Mâide, 5/96.

652. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, I, 685; Olgun, age., s.179.

653. Buhârî, Umre, 18.

654. Aynî, Bedrüddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdedü'l-Kârî Li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut trs, X,

Ezrakî, cahiliye devrinde Hums'a mensup olanların da, ihramlı iken evlere kapılarından girmediklerini zikretmektedir.⁶⁵⁵

Sonuç olarak, cahiliye devrinde halktan bir kısmının ihramlı iken evlere kapılarından girdiğini söyleyebiliriz. İslam, bu uygulamayı reddetmiştir. Kur'an-ı Kerim, evlere arkadan girmenin iyilik sayılmadığını bildirerek, evlere kapılarından girilmesini emretmiştir.⁶⁵⁶

4.2. İhramdan Çıkma

Cahiliye devrinde, haccedenlerin ihramdan çıkmak için tıraş olduklarını görmekteyiz. Cahiliye devrinde Medineliler, İsâf ve Nâile adlı putlar için telbiye ederek ihrama girerler, Safâ ve Merve arasında sa'y yapar, sonra tıraş olurlardı.⁶⁵⁷ Yine cahiliye devrinde Evs ve Hazreç kabileleriyle, diğer Arapların dinine uyanlar haccederler, vakfelerde herkesle beraber dururlar, fakat başlarını tıraş etmezlerdi. Bunlar tavafı bitirdikten sonra Menât'a gelirler, başlarını bu putun yanında tıraş ederlerdi. Bu son hareket olmaksızın, haclerini tamam saymazlardı.⁶⁵⁸

İslam, ihramlı iken tıraş olmayı yasaklamış ve bunu keffareti gerektirecek bir davranış saymıştır.⁶⁵⁹ Hz. Peygamber de, ihramdan çıkmak için saçların kesilerek kısaltılmasını emretmiştir.⁶⁶⁰

Kaynaklarımızın bildirdiğine göre, câhiliyye devrinde de, Kâ'be özel bir kıyafetle tavaf edilir; Mekkeliler özel bir kıyafet satarlar, bu kıyafeti satın alamayanlar çıplak tavaf ederlerdi. Bu hususa hem Kur'an-ı Kerim, hem de hadisler işaret etmektedir.⁶⁶¹ Bunun, Hz. İbrahim'in koymuş olduğu ihram kıyafetinin zamanla dejenere olmuş bir şekli olduğu açıktır.

İslam ise ihram kıyafetini tasvib ve tashih etmiştir. İslama göre hacceden bir kimse mikat yerine geldiği zaman belirlenen ihram kıyafetini giyer.⁶⁶²

4.3. Telbiye

Bazı kaynaklarda bildirildiğine göre, Hz. İbrahim ve hacceden diğer peygamberler tarafından telbiye getirilmiştir. Buna göre Allah, Hz. İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emretmiş, Hz. İbrahim: "Nasıl çağıracağım ya Rab!?" demiş, Cenab-ı Hak da: "*Lebbeyk Allahümme Lebbeyk de!*" buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. İbrahim, Yemen, Şam ve diğer yönlerde dönerek, insanları hacca çağırması ve

136; Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara 1976, VI, 191.

655. Ezrakî, age., I, 181.

656. Bakara, 2/189.

657. Müslim, Hac, 259.

658. İbn Kelbî, age., s.10.

659. Buhârî, Muhsar, 7; Müslim, Hac, 80.

660. Müslim, Hac, 143.

661. A'râf, 7/31; Buhârî, Hac, 91; Müslim, Hac, 152.

662. Cezerî, Abdurrahman, *el-Fıkhü ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Mısır, trs, I, 641, 642.

bu ilk telbiye olmuştur.⁶⁶³ Yine bildirildiğine göre, Hz. Mûsâ da لَبَّيْكَ أَنَا عَبْدُكَ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ “Lebbeyk ene abdûke lebbeyke lebbeyk” şeklinde telbiye getirmiştir.⁶⁶⁴ Hz. Yunus ise, لَبَّيْكَ يَا فِرَاقَ الْكَرْبِ لَبَّيْكَ “Lebbeyk ya firace'l-kerbi lebbeyk” şeklinde telbiye getirmiştir.⁶⁶⁵ Ezrakî (Ö.244) Hz.İsâ'nın da: لَبَّيْكَ أَنَا عَبْدُكَ ابْنُ أُمِّكَ بِنْتُ عَبِيدِكَ “Lebbeyk ene abdûke ibnü emetike bintü abidike” diye telbiye getirdiğini kaydetmektedir.⁶⁶⁶

Telbiye, cahiliye devrinde de mevcut bir uygulamaydı. Kaynaklarımız, câhiliyye devrinde çeşitli kabilelerin getirdiği telbiyeleri kaydetmektedir. Yakubi'nin naklettiğine göre cahiliye devrinde Araplar Beytü'l-Haram'ı haccetmek istedikleri zaman her kabile kendi putunun yanında durur, orada namaz kılar ve Mekke'ye gelinceye kadar telbiye getirirlerdi. Her kabilenin kendine has telbiyesi mevcuttu.⁶⁶⁷ Nakledildiğine göre, Kureyş'in telbiyesi şöyleydi:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ تَمْلِكُ وَمَا مَلَكَ

“Buyur, Allahım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.” Bunlar, telbiye ederek Allah'ı birliyorlar, ilâhlarını da yanına katıyorlardı, fakat sahipliğini yine O'nun eline veriyorlardı...⁶⁶⁸

Hz. Peygamber'in ise, cahiliye devri Araplarının bu telbiyelerine kızdığı nakledilmektedir. İbn Abbas (r.a)'tan nakledildiğine göre, müşrikler telbiye ederek, لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ “lebbeyke la şerike leke” derlerdi. Onlar bu cümleyi söyleyince Hz. Peygamber: “Size yazıklar olsun. Bu kadarı yeter, artık gerisini söylemeyin” derdi. Müşrikler ise: لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ تَمْلِكُ وَمَا مَلَكَ “İlla şeriken huve leke temlikuhu vema melek” “Ancak, Senin için bir ortak vardır, o ve onun mâlik oldukları da Senindir.” derler ve bunu Kâ'be'yi tavaf ederken söylerlerdi.⁶⁶⁹ Bu şekildeki telbiyeyi, Kureyş, Kinâne ve Huzaa'lıların yaptığı nakledilmektedir.⁶⁷⁰

Netice olarak diyebiliriz ki, telbiye cahiliye devrinde de mevcut idi ancak telbiyenin içine şirk ifade eden lafızlar karıştırılıp, o şekilde söylenmekteydi.

İslam, hac esnasında telbiye edilmesini kabul etmiştir. Ancak, telbiyenin içine şirk ifade eden kelime ve lafızların ilave edilmesini şiddetle yasaklamıştır. İslam, telbiyeyi küfür ve şirk ifadelerinden ayıklayarak, tevhid esaslarına uygun hale getirmiş ve o şekilde kabul etmiştir. Yukarıda Hz. Peygamber'in müşriklerin telbiyelerinden hoşlanmadığı ve onların Allah'a şirk koşmaları karşısında onlara, “yazıklar olsun” dediği kaydedilmiştir.⁶⁷¹ Kaynaklarımız, Hz. Peygamber'in Zü'l-Huleyfe mescidinin yanında devesinin üzerinde şöyle telbiye ettiğini nakletmektedir:

663. İbn İshâk, *Sire*, s.72,73; Taberî, *Târîh*, I, 261.

664. Ezrakî, age., I, 73.

665. Ezrakî, age., I, 73.

666. Ezrakî, age., I, 73.

667. Cevad Ali, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 376.

668. İbn Kelbî, age., s.6; İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, Beyrut, trs, s.311.

669. İbn İshâk, *Sire*, s.100; Kutrub, *Kitabu'l-Ezmine*, (thk. Muharrem Çelebi), Neşredilmiş Doçentlik Tezi, Erzurum, 1981, s.45; Müslim, Hac, 22.

670. İbn İshâk, age., s.100.

671. İbn İshâk, *Sire*, s.100; Kutrub, age., s.45.

لبيك اللهم لبيك لا شريك لك لبيك إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك

“Ey Allahım! Senin dâ’vetine uydum. Her emrine âmâdeyim. Senin hiç bir ortağın yoktur. Hamd Sanadır. Nimet Senindir, mülk de Senindir, Senin hiç bir ortağın yoktur.”⁶⁷²

Draz, cahiliye devrinde, müşriklerin hac esnasında yaptıkları dualarda, Allah’a şirk koşmaları vs. hususların, müşriklerce benimsenen sâbiî inanç ve amellerinden olduğunu kaydetmektedir.⁶⁷³

4.4. Vakfe

Haccın rükünlerinden olan vakfenin, Hz. İbrahim’den kalan bir uygulama olarak, câhiliyye döneminde de devam ettiğini görmekteyiz.⁶⁷⁴ Wensinck ise, İslamdaki vakfenin kaynağını Yahudilikte aramakta ve şöyle demektedir: “Bu keyfiyet, İslamdan önceki telakkinin bir bakiyesi olarak alınmadıkça anlaşılamaz. Houtsma vukufu, Benî İsrâil’in Tûr-u Sinâ’da konaklamalarına benzetir. İsrâilliler bu âyine her türlü cinsî münasebetlerden imsâk (Huruç 29/15) etmek ve libaslarını yıkamak (Huruç 29/10,14) suretiyle hazırlanırlardı. Allah’a tazimlerini bu surette arz ederlerdi. Müslümanlar da aynı surette cinsî münasebetlerden imsâk ederler, ihram giyerler ve mübarek bir dağın eteğinde ulûhiyet önünde dururlar...”⁶⁷⁵

Vakfeyi, İslamdan önceki telakkinin bir bakiyesi olarak almakta herhangi bir mahzur yoktur. Ancak Houtsma ve benzeri yazarların düşündüğü şekilde, İsrail oğullarının Sina Dağı’nda beklemelerini, vakfenin kaynağı olarak almak hatalıdır. Bu fikre delil olarak gösterilen Huruç XIX,10,14-15’te, İslamdaki vakfeye benzer bir durum yoktur. Çünkü mezkûr yerlerde Hz. Mûsâ’nın Mısır’dan çıkışta kavmi ile beraberken, Sina Dağı’na çıkıp Allah’tan buyruklarını alması ve Allah’ın, İsrail oğullarına tecelli etmesi anlatılıyor. İsrail oğulları bu hadiseye, temizlenmek, temiz elbise giymek ve kadınlardan uzak durmak suretiyle hazırlanmışlar, Hz. Mûsâ’nın Allah’tan emir alıp kendilerine getirmesini beklemişlerdir. Bu olay, Yahudilerde bir ibadet olarak telakkî edilmemiş, sadece tarihi, geçici ve bir defaya mahsus olmak üzere kalmıştır. Hz. Mûsâ devrinde veya daha sonra, bir daha vakfe yapıldığına rastlanılmamıştır. Hâlbuki ibadetin devamlılık arz etmesi gerekir. Nitekim İslamdaki veya cahiliye devrindeki vakfe devamlılık arz etmiş, bir yıla veya bir defaya mahsus olmamıştır. Ayrıca Tevrat, bu olayda Hz. Mûsâ ve Hârun’un dağa çıkmasına izin verildiğini, İsrail oğulları ile kâhinlerin dağa çıkmasına izin verildiğini kaydetmektedir.⁶⁷⁶ Hâlbuki vakfe için ayrılan Arafat Dağı’na, her Müslüman çıkıp vakfe yapmakla mükelleftir. Bu hususta Osman Cilacı da: “Bazı müsteşrikler bu vakfeyi, Benî İsrâil’in Sinâ Dağı’ndaki konaklamasına benzetirler, fakat bu doğru değildir. Yahudilerin bu beklemeye, cinsî münasebetten çekinmek (Huruç 19/15),

672. Buhârî, Hac,26; Müslim, Hac,20,21; Mâlik, *Muvatta*, I,331.

673. Draz, Abdullah, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, (trc. Salih Akdemir), Ankara, 1983, s.136.

674. İbn İshâk, age., s.79, 80; İbn Habib, age., s.319; Taberî, *Tarih*, I, 262.

675. Wensinck, “*Hac Maddesi*”, *İslâm Ans.*, V, 1, 16.

676. Tevrat, çıkış, 19/23-24.

elbiselerini yıkamak (Huruç 19/10,14) suretiyle hazırlanmak keyfiyeti ile haccın bir ilgisi yoktur.”⁶⁷⁷ demektedir.

4.5. Cahiliye Devrinde Hums Uygulaması

Cahiliye devrinde Hums denilen Kinâne, Huzaâ ve Kureyş kabileleri, Harem'den dışarı çıkmazlar, Müzdelife'den ileriye gitmezler ve “Biz Harem halkıyız, Harem'den dışarı çıkmayız” derlerdi.⁶⁷⁸ Hums'a mensup olan kimse-ler, vakfe için Arafat'a çıkmayarak Müzdelife'de vakfe yaparlar, buna gerekçe olarak da; “Biz Hz. İbrahim'in evladıyız, Kâ'be'nin sahibiyiz, Mekkeliyiz, Arap kabilelerinin hiçbirinin ferdleri bizim şeref ve asaletimize sahip değildirler. Bundan sonra, hiçbir şeye ta'zim etmeyip, bütün hürmetimizi, Harem dâhiline hasretmeliyiz. Arafat'ta halk ile vakfe yapmak bizim kadrimizi düşürüyor” fikrini ileri sürerlerdi.⁶⁷⁹ Böylece Kureyş, Hz. İbrahim'den beri devam eden Arafat vakfesini tahrif etmişti.⁶⁸⁰ İbn İshâk (ö.151), Hums uygulamasının Fil senesi sıralarında ihdâs edilmiş bid'atlardan olduğunu söylemektedir.⁶⁸¹ Yine konumuzla ilgili olarak Hz. Aişe, “Kureyş'in ve Kureyş'in dinini benimseyen müşriklerin Müzdelife'de vakfe yaptıklarını, bunların Hums diye isimlendirdiklerini, bunlardan olmayan Arap hacıların ise, Arafat'ta vakfe yaptıklarını” haber vermektedir.⁶⁸² İbn İshâk da, Mudar'dan olan Necid halkının Arafat'ta vakfe yaptığını kaydetmektedir.⁶⁸³

Hz. Peygamber ise, kendisi Hums'a mensup olmasına rağmen daha önce-leri de Hums uygulamasını tasvip etmemiş ve vakfesini Arafat'ta yapmıştır.⁶⁸⁴ Makrizî'nin (ö.845) kaydettiğine göre Hz. Peygamber: “Ben peygamberlikten önce de, onlara muhalif olarak Arafat'ta vakfe yapıyordum, Kureyş'in hepsi ise Cem'de (Müzdelife) dururdu. Onlardan sadece Şeybe b. Rebi'a Arafat'ta vakfe yapardı.”⁶⁸⁵ buyurmuştur. Daha sonraları Kureyş, Hz. Peygamber'in veda haccında Müzdelife'de kalıp orada vakfe yapacağını, Meş'arî'l-Haram'dan daha ileriye geçmeyeceğini zannetmişti. Fakat Hz. Peygamber, Müzdelife'yi geçip Arafat'a varmış, orada vakfe yapmıştı.⁶⁸⁶

Sonuç olarak, İslam gelince Hums uygulaması kaldırılmış, Allah, Hz. Peygamber'e Arafat'a çıkmasını ve orada vakfe yapıp dönmesini emretmiştir.⁶⁸⁷ Böylece Kureyş ve Hums'a mensup diğer kabilelerin Müzdelife'de kalıp, Arafat'ta

677. Cilacı, Osman, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir, 1980, s.86.

678. İbn İshâk, *Sîre*, s.100; İbn Habib, age., s.319.

679. İbn İshâk, age., s.80; İbn Hişâm, *Sîre*, I.211-212; Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, XI, 56.

680. Miras, age., XI, 56.

681. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 211; Miras, age., XI, 55.

682. İbn İshâk, age., s.76; Buhârî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 35; Müslim, *Hac*, 151.

683. İbn İshâk, age., s.100.

684. İbn İshâk, age., s.76; İbn Hişâm, age., I.216; Buhârî, II, 175; Müslim, II, 894.

685. el-Makrizî, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir eş-Şafî, *İmtâ'u'l-Esmâ bima li'r-Rasuli mine'l-Ebnâ ve'l-Ahvâl*, (yz) Süleymaniye / Amcazade Hüseyin Paşa, No.354-357, s.521, 522.

686. Müslim, *Hac*, 148.

687. Bakara, 2/199.

vakfe yapmaları reddedilmiştir.⁶⁸⁸ Hums uygulamaları, Mekke'de oturan cahiliye devri Araplarının, iktisâdî ve siyâsî menfaatleri için Hz. İbrahim'in dinini nasıl tahrif ettiklerini gösteren güzel bir örnektir. Tâhir Olgun, bu konu ile ilgili şöyle demektedir: "Kureyş, Kinâne, Huzaâ ile onlara tâbî olanlar güya din işlerinde hamâset gösterdikleri için Hums lakabını aldılar. "el-Hums", "ahmes"'in çoğuludur ki, "salâbetli" anlamına gelir Kureyş, Kinâne, Huzaâ, Cedîle ve onlara tâbî olanlar din işlerinde mutaassıp oldukları veya Hamsâ'ya, yani Kâ'be'ye mülteci oldukları için bu lakabla anıldılar. Siyaha çalan beyaz taşlarla yapılmış binaya Hamsâ denir ki, Kâ'be'ye de Hamsâ denilmesi bundandır. Hums lakabını almış olanların dini salâbetleri içinde, dünyevî bazı menfaatler bulunmakta idi. İndî bazı hareketlere halkı mecbur tutmakla kendilerini onlara saydırmak ve kabileler arasında hususî ehemmiyet kazanmak istiyorlardı. İşin iç yüzünde hacıların alışverişinden edilecek istifade vardı, bir de bazı kayıtlardan kendilerini istisna ediyorlardı."⁶⁸⁹

4.6. İfâza (Arafat'tan Dönüş)

İfaza Arafat'tan Müzdelife'ye olmaktadır. Müzdelife Arafat ile Mina yolunun tam ortasında bulunan bir yerdir. Kur'an'da el-Meşari'l-Haram olarak nitelendirilmiştir.⁶⁹⁰ Makrizî'nin kaydettiğine göre, câhiliyye devri halkı Arafat'tan, güneş dağın tam tepesinde, insanların başında sarıkların durduğu gibi durduğu zaman dönerlerdi. Kureyş, Hz. Peygamber de böyle yapacak zannetmişti. Peygamberimiz ise, dönüşünü güneş batıncaya kadar tehir etmişti. Daha sonra yatsı vaktinde, beraberinde Usâme b.Zeyd olduğu hâlde, Arafat'tan Müzdelife'ye yürümüştü.⁶⁹¹ Hz. Peygamber, akşam ve yatsı namazlarını Müzdelife'de cem ederek kılmış,⁶⁹² ayrıca Müzdelife'ye doğru koşmayı da menederek, yavaş yavaş ilerlemeyi emretmiştir. Böylece bir câhilî uygulaması da iptal edilmiştir.⁶⁹³

Wensinck, ifâza (dönüş) konusunda şunları ileri sürmüştür: "Snouck Hurgronje, ifâzada bir güneş âyini manası olduğunu farzeder. Houtsma ise, haccın aşağıda teşrih edilecek mahiyeti ile yaklaştırarak, ilk zamanlarda o merasimin batmakta bulunan güneşi takip mahiyetinde telakkî edildiğini söyler ve böylece Hurgronje'nin fikrine sarıh bir şekil verir..."⁶⁹⁴

Cahiliye devrinde, ifâza (dönüş) hadisesine güneşe tapanlardan da bazı uygulamaların alınıp katılması mümkün olabilir, ancak bu, Arafat'tan dönüşün ve vakfenin tamamıyla güneşe tapma ayininden alındığı anlamına gelmez. Aksine Hz. İbrahim'in dininin, bu konuda tahrif edildiğini gösterir. Çünkü Arafat'ta vakfeyi yapan ve bunu haccın rükünlerinden biri olarak tayin eden Hz. İbrahim'dir. Ayrıca, cahiliye devrinde, Arafat'tan güneş tepe noktasında iken ifâza yapılmasının, güneş âyininin alındığı hususu delillere dayanmamakta, sadece bunu ileri süren

688. İbn İshâk, age., s.76; Buhârî, Tefsîru'l-Kur'an, 35; Müslim, Hac, 151.

689. Olgun, age., s.180, 181.

690. Bakara, 2/198.

691. Makrizî, age., s.524.

692. Müslim, Hac, 279, 281.

693. Müslim, Hac, 283.

694. Wensinck, "Hacc Mad", *İslâm Ans.*, V, 1, 16, 17.

müşşriklerin tahminlerinden ibaret kalmaktadır.

Cahiliye devrinde, Mudar Oğullarına verilen vazifelerden birisi, hacılara Arafat'tan inmek için izin vermektir. Bu vazife Gavs b.Mürr tarafından yerine getirilirdi. Bu zatın lakabı, Sûfe idi. Sûfe'nin vazifesi daha sonra evladına geçmişti. Daha sonra Sûfe'nin çocukları da Kâ'be'ye hizmet ve hacıları Arafat'tan icâze ve ifâza etmişlerdir. Arafat'ta vakfeden sonra Araplar: "Ey Sûfe! İzin ver de Arafat'tan inelim" derlerdi. O zaman bunlardan biri kalkıp izin verdiğini söyler ve

"أجيزي خندق" "Ey Handef izin ver!" diye seslenir, o da izin verdikten sonra, bütün hacılara izin verildiğini bildirmek için bağırırdı.⁶⁹⁵

Cahiliye devrinde müşşrikler güneş doğmadan evvel Müzdelife'den hareket etmezlerdi. Yani cahiliye döneminde hacılar zilhicce ayının 10.gecesini Müzdelife'de geçirirler. Güneşin doğma vaktinde oradan şeytan taşlamak ve kurban kesmek için Mina'ya dönmeye başlarlardı.⁶⁹⁶ Hz. Ömer'in bildirdiğine göre "كَيْمًا أَشْرَقَ ثَبِيرٌ" "Ey Sebîr dağı aydınlan ki, biz de acele kurban kesmeye gidelim." derlerdi. Hz. Peygamber ise, onlara muhalefet ederek, güneş doğmadan evvel ifaza yapmıştır.⁶⁹⁷ Makrizî, Peygamberimizin: "Kureys, Hz. İbrahim'in ahbine muhalefet etmiştir" buyurarak, yanında Fadl b.Abbas olduğu hâlde, güneş doğmadan evvel Müzdelife'den Mina'ya hareket ettiğini nakletmektedir.⁶⁹⁸

Wensinck, "İslamdan önceki zamanlarda Mina'ya doğru ifazaya güneş görünür görünmez başladığını, Hz. Peygamber'in buna güneş doğmadan evvel başlanmasını emrettiğini, bunun da güneş âyini ortadan kaldırmak için yapılmış bir teşebbüs olduğunu" ileri sürmektedir.⁶⁹⁹

Cahiliye devrinde Müzdelife'de güneş doğuncaya kadar duran müşşrikler, burada babalarını, dedelerini överek, onlarla övünerek vakit geçirirlerdi. Nakledildiğine göre, bu esnada bir adam dağın üstünde ayağa kalkar, "Ben filan oğlu filanım. Ben şöyle yaptım, babam da yedirir içirirdi, başkalarının borçlarını öder, diyetlerini üzerine alırdı. Dedem de böyle yapardı" der, diğer insanlara karşı övünürdü. Allah, onların bu âdetini reddederek, bu sırada Allah'ı zikretmelerini emretmiş, babalarla övünmeyi yasaklamıştır.⁷⁰⁰ Mezkûr ayet nazil olduğu zaman Hz. Peygamber: "Ey insanlar! Allah sizden böbürlenmeyi ve babalarla övünmeyi kaldırmıştır. Biz Âdem'in çocuklarıyız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır."⁷⁰¹ buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber, Meş'arî'l-Haram'da ecdadın yadedilmesi yerine, Allah'ı zikir ve dua eylemiş, müşşriklerin alışkanlığına muhalif olarak güneş doğmadan evvel hareket etmiştir.⁷⁰²

695. İbn Hişâm, age., I, 126; Ezrakî, age., I, 186, 187; Taberî, *Târih*, II, 285,286; Olgun, age., s.182; Hamidullah, *Muhammed, İslâm Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, II, 902, 903.

696. Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, VI, 384.

697. İbn İshak, age., s.76; Buhârî, Hac, 100; Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, VI, 385.

698. Makrizî, age., s.525.

699. Wensinck, "*Hac Mad*", *İslâm Ans.*, V, 1, 17.

700. Bakara, 2/200; Yazır, age., II, 724; Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali Hasenî, *Dört Rükûn*, (trc. İsmet Ersöz), Konya, 1969, s.295.

701. İbn İshak, age., s.77.

702. Olgun, age., s.184, 229, 230.

Wensinck: "Müzdelife'nin ilâhının, fırtına tanrısı Kuzah olduğunu, mukaddes tepeye de Kuzah adı verilip, bir ateş yakıldığını, vukufun burada yapıldığını, bu duraklamanın da Tûr-i Sînâ'da yapılan âyin ile büyük bir benzerliği olduğunu, çünkü orada olduğu gibi, burada da Yıldırım Tanrısı'nın ateşler içinde tecelli ettiğini" ileri sürmektedir.⁷⁰³

İslamî haccın ve haccın Arafat'taki vakfesinin, İsrâil oğullarının Hz. Mûsâ zamanında Mısır'dan çıkarken Sinâ dağının eteklerinde beklemesi ile hiçbir bağlantısının olmayacağını daha önce zikretmiştik. Cahiliye ve İslamda Müzdelife'de ateş yakıldığı doğrudur. Ancak cahiliye devrinde de İslam devrinde de bu ateş, hiçbir zaman Fırtına İlâhı Kuzah için yakılmamıştır. Kaynaklarımız böyle bir olayı kaydetmiyorlar. Sadece bu ateşin, geceleyin Müzdelife'de Arafat'tan dönen hacıların görmesi için yakıldığı haber verilmektedir: "Kusay, Müzdelife'de vakfede bulunduğu zaman, Arafat'tan ayrılan hacılar görsünler diye ateş yakma âdetini ihdas etmiştir. Bundan sonra câhiliyye devrinde bu gecede bu ateşi yakmak devam edegelmiştir. Bu ateş, Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında da yakılmıştır."⁷⁰⁴ Bu durumda bu ateş, Fırtına İlâhı Kuzah için değil sadece Arafat'tan dönen hacıların kaybolmaması ve yollarını kolayca bulmaları için yakılmıştır. Nitekim Muhammed Hamidullah bu konuda şunları söylemektedir: "...Buraya niçin Nûr dağı adı verildiği bilinmemektedir. Dağ, Mekke'den hareketle Mina düzlüğüne gidilen yolun yakınındadır ki, Mekke'ye hac için gelenler bunun önünden birçok defalar geçerler. Geceleyin yollarının kaybedenlerin yol göstericisi olsun diye olabilir ki, bu dağ üzerinde bir ateş yakılıyordu, bu usul ise o devirde bölgede yaygın bir âdetti. Bildiğimize göre, Müzdelife tepelerinden birinde mademki bir ateş yakılıyordu o hâlde, yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen hacıların geçmek mecburiyetinde oldukları bu havalide yani Arafat ile Mekke arasında, Müzdelife'dekinin ateş yakılan yegâne tepe olmasını düşünmemiz için bir sebep yoktur."⁷⁰⁵

Cahiliye devrinde, Müzdelife'den hacıların hareket ederek Mina'ya gidebilmesi için de, Benî Sûfe denilen bir ailenin izin vermesi şarttı. Bu olay, kurban kesileceği günün sabahında cereyan ederdi. Bu vazifenin başında Zeyd b. Advân oğulları bulunuyordu.⁷⁰⁶

4.7. Tavaf

Haccın rükünlerinden olan tavafın, Hz. Âdem'in yaptığı ilk hacdan kaldığı ileri sürülmüştür.⁷⁰⁷ Buhl, tavafın İranlılar, Hindular, Budistler, Romalılar ve diğerlerinde de mevcut olduğunu ve mazisinin çok eski bir devre kadar ulaştığını söylemektedir.⁷⁰⁸ Kur'an'dan anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim ve İsmail, Kâ'be'yi inşa ettikten sonra, tavaf yapmışlar ve nasıl yapılacağını insanlara öğretmişlerdir.⁷⁰⁹

703. Wensinck, "Hac Mad", *İslâm Ans.*, V, 1, 16-17.

704. Ezrakî, age., II, 191; İbn Habib, age., s.236; Taberî, *Tarih*, II, 265.

705. Hamidullah, age., I, 79; Ezrakî, age., II, 172.

706. İbn Hişâm, age., I, 128; Taberî, age., II, 285, 286; Olgun, age., s.181, 182.

707. Taberî, *Tarih*, I, 123.

708. Buhl, "Tavaf Mad", *İslâm Ans.*, XII, 1, 65.

709. Bakara, 2/125.

Buhl da, tavafın Hz. İbrahim'den kaldığını kabul etmektedir.⁷¹⁰

Tavaf câhiliyye devrinde de devam etmiş ve eski Arapların ibadet hayatında çok ehemmiyetli bir yer işgal etmiştir. Mekke ehlinin iki tür tavafı vardı. Birincisi Kâbe'nin etrafında yaptıkları tavaf ikincisi ise Safa ve Merve arasında yaptıkları tavaftır. Her iki tavafları da yedi şavttan meydana gelmekteydi.

Cahiliye devrinde Mekke ehli Hacerü'l-Esved'i teberrük için istilam ederek tavafa başlar, Kâbe etrafındaki yedi şavtlık tavafları bittikten sonra Safa ve Merve arasında say yapmaya başlardı. Önce Safa tepesinde bulunan İsâf adlı putu istilâm etmekle başlarlar, tavaflarını Merve tepesinde bulunan Nâile adlı putu istilâm etmekle bitirirlerdi. Ensar, Peygamber Efendimizle birlikte hac için Mekke'ye geldiklerinde Safa ve Merve tepeleri arasında say yapmaktan çekindiler. Çünkü cahiliye devrinde Kureyş'in hac meşairinden idi. Buradaki sa'yi terk etmek istediler. Mekke fethedilince, diğer putlar gibi, İsâf ve Nâile de parçalanmış ve câhiliyye devrindeki bu putların etrafındaki tavaf iptal edilmiş⁷¹¹ ve Yüce Allah bu şirk unsurun ortadan kaldırılmasından sonra Safa ve Merve arasındaki say yapmayı İslamda meşru kılmıştır.⁷¹²

Cahiliye döneminde müşrikler, Kâ'be'yi tavaf esnasında şiirler okur, kurbanlar keserlerdi. Bu ibadetler Hums'a mensup olan Kureyş'in seçkin ve asil kişilerince idare edilirdi.⁷¹³ Yine câhiliyye döneminde, Kureyş'in her yıl Hıra'ya çıkıp tahnünüs yaptıklarını, tahnünüs yapan hiçbir şahsın dönüşte Kâ'be'yi tavaf etmeden evine girmediğini bilmekteyiz.⁷¹⁴ Cahiliye devrinde Araplar, Kâ'be'yi yedi defa tavaf ederlerdi.⁷¹⁵ Nakledildiğine göre, câhiliyye devrinde Kureyş kabilesi Kâ'be'yi şöyle söyleyerek tavaf ederdi:

واللات والعزى ومناة الثالثة الأخرى وإن شفاعتهن لترتجى فإنهن الغرائق العلى

"Lat hakkı için, Uzza hakkı için,

Üçüncüleri Menât hakkı için,

Onlar yüksek turnalardır,

Onların şefaatine ümit bağlanabilir."⁷¹⁶

Kur'an, cahiliye Araplarının bu düşünce ve fiillerini reddetmiştir.⁷¹⁷ Ahmed b.Hanbel (ö.241) de, câhiliyye halkının şöyle söyleyerek tavaf ettiklerini kaydetmektedir:

نقرع المروتينا—اليوم قرنا عينا

710. Buhl, "Tavaf Mad", *İslam Ans.*, XII, 1, 65.

711. Ezrakî, age., I, 120.

712. Bakara, 2/158. "Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur..."

713. Cilacı, age., s.76.

714. İbn İshâk, age., s.100.

715. İbn Habîb, age., s.311.

716. İbn Kelbî, age., s.32.

717. Necm, 53/19-23.

"Bugün gözümüz aydın olsun, iki tepemiz arasında koşarız."⁷¹⁸

Kur'an-ı Kerim, cahiliye Araplarının Kâbe'deki ibadetlerinin sadece ıslık çalmak ve el çırpımdan ibâret olduğunu haber vermektedir.⁷¹⁹

Cahiliye döneminde müşrikler, erkek ve kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Hz. Peygamber, Kâbe'ye gelip, ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman, çoğunlukla böyle âyin yapmakta ileri giderler, kendilerini de namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi göstererek, gürültü yaparlar, huzura mani olurlar, bunu da kendilerine bir ibadet sayarlardı.⁷²⁰

Yine bu müşrikler, cahiliye döneminde Kâbe'nin etrafında "Mükkâ" kuşu gibi ıslık çalarak dolaşmazsak haccımız tamam olmaz derler, ıslık çalarak, el çırparak Kâbe'nin etrafında döner, dolaşırlardı. Mekke'nin Mekke diye isimlendirilmesine bu davranış sebep olmuştur, denilmektedir. Mükkâ ile Tasdiye'nin salât olmadığı, fakat cahiliye halkının ıslık çalmakla, el çırpmayı salât yerine koydukları kaydedilmektedir. Hassan b.Sâbit (ö.682) de: "onların namazları el çırpma ve ıslık çalmaktır" anlamına gelen "صلاتهم التصدى والمكاء" mısraını içeren bir manzume söylemiştir.⁷²¹

Cahiliye Araplarının, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ettikleri kaydedilmektedir. Hums denilen Kureyş, Benî Amr, Sakîf, Huzaâ gibi kabileler müstesna, diğer Araplar, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Eğer Hums kabileleri, bunlara tavaf için elbise verirlerse, bu elbiseleri giyerek tavaf yaparlardı. Bunun için erkekler erkekler, kadınlar da kadınlara elbise verirler, Humstan elbise bulamayanlar ise, çıplak tavaf ederlerdi.⁷²²

Kur'an cahiliye devrinin bu çirkin uygulamasını yasaklamıştır.⁷²³ Hz. Peygamber de hicrî 9. yılda, hac esnasında halka ilan ettirerek, çıplak tavafı şiddetle yasaklamıştır. Bildirildiğine göre, hicrî dokuzuncu yılda hac emiri olarak vazifelendirilen Hz. Ebu Bekir, hac esnasında Kurban Bayramı'nın birinci günü, halka: "Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmesin, hiçbir kimse de Kâbe'yi çıplak tavaf etmesin..." diye ilan etmiştir.⁷²⁴

Hz. Peygamber, tavaf esnasında cahiliye devrinden kalan manasız ve ibadet niteliği olmayan uygulamaları da reddetmiştir. Nitekim tavaf yaparken bir kişinin boynuna yular taktırp bir başka şahsa kendisini çektiğini görmüş eliyle yuları kopartarak adama rehberlik eden kimseye, o şahsı elinden tutarak götürmesini emretmiştir.⁷²⁵

718. Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 380.

719. Enfâl, 8/35.

720. Yazır, age., IV, 2400.

721. Hâzin, *Lübbü't-Te'vîl*, III, 38, 39 (Mecmuatü't-Tefâsir içinde); Olgun, age., s.178.

722. İbn İshâk, age., s.75; Buhârî, Hac, 91; Müslim, Hac, 152.

723. A'râf, 7/31.

724. Buhârî, Hac, 67; Müslim, Hac, 435.

725. Buhârî, İman, 31; Nesâî, Hac, 135, İman, 30; Ahmed b.Hanbel, age., I,364

4.8. Hacer-i Esved ve İstilamı

Hacer-i Esved, Kâbe'nin tavafına nereden başlanılacağını gösteren bir işaret olmak üzere, Hz. İbrahim'in emriyle, Hz. İsmail tarafından Ebu Kubeys dağından getirilmiştir.⁷²⁶ Hacer-i Esved, Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında konulan yerini câhiliyye devrinde de muhafaza etmiş, bu dönemde de Hacer-i Esved mesh edilmiştir.⁷²⁷ Cahiliye döneminde Kâbe'nin tamiri esnasında, Hacer-i Esved'in yerine konulması konusu Kureyşliler arasında ihtilafa sebep olmuş, bu problem Hz. Peygamber'in hakemliği sayesinde halledilmiştir. Hz. Peygamber ridasını yere yayarak, Hacer-i Esvedi ortasına koymuş, Kureyş'in ileri gelenlerine uçlarından tutturup ridasını kaldırtmış, konulacağı yerin hizasına gelince, Hacer-i Esvedi kendisi alıp yerine koymuştur.⁷²⁸

İslamda ise, Hacer-i Esved'in selamlanması sünnettir. Hz. Peygamber, haccı esnasında Hacer-i Esved'i ve Rük-nü Yemânî'yi selamlamıştır.⁷²⁹ Hz. Peygamber'in Rük-nü'l-Yemânî ile Rük-nü'l-Esved'i selamlamasının sebebi, bu iki rük-nün de Hz. İbrahim'in temelleri üzerinde kurulmuş bulunmasıdır.⁷³⁰ Hz. Ömer, câhil halkın, Hacer-i Esved'in istilâmını putlara hürmet ve ibadet zannetmemeleri için, Hacer-i Esvedi öptükten sonra: "Vallahi çok iyi biliyorum ki sen, sadece bir taşsın, zarar da veremezsin fayda da veremezsin. Eğer Rasulullah'ı seni öperken görmeseydim, seni öpmezdim"⁷³¹ demiştir.

4.9. Sa'y

Safa ile Merve arasında sa'y'in, Hz. İbrahim devrinden kaldığı⁷³² ve bu uygulamanın câhiliyye devrinde de devam ettiği kaydedilmektedir. Amr b. Luhay'ın Mekke'de putperestliği ihdas ederek, etrafa putlar diktirdiği sırada, Safa ile Merve tepelerine de İsâf ve Nâile denilen erkek ve kadın şeklinde, iki taş diktirdiği, hac ve umre yapanların sa'y yaparken bunları ta'zimen meshettikleri zikredilmektedir.⁷³³ Cahiliye döneminde, İsâf adlı putun Safa'da, Nâile adlı putun da Merve'de olduğu nakledilmektedir.⁷³⁴

Hz. Aişe, cahiliye devrinde Ensar'ın, deniz tarafında bulunan İsâf ve Nâile adlı iki put için ihrama girip, Safa ve Merve arasında sa'y edip, daha sonra tıraş olduklarını bildirmektedir.⁷³⁵ Hz. Aişe'nin rivayetinden, cahiliye döneminde İsâf ve Nâile adlı putların muhtelif yerlere dikilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Yine cahiliye devrinde Menât putu için ihrama giren Ensar ve Gassân kabilesi

726. İbn İshâk, age., s.74,75; Olgun, age., s.164.

727. İbn Habîb, age., s.311.

728. İbn İshâk, age., s.87,88; Hamidullah, age., I, 75.

729. Buhârî, Hac, 56; Müslim, Hac, 244, 245.

730. Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b.Şerafüddin, *el-Minhâc fî Şerhi Müslim İbn Haccac*, Beyrut 1392, IX, 14.

731. Buhârî, Hac, 57; Müslim, Hac, 250.

732. Ezrakî, age., II, 40.

733. İbn Habîb, age., s.311; Olgun, age., s.197, 198.

734. Beydâvî, el-Kâdî Nasruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, trs, I, 230; Neseфі, Ebu'l-Berekât Abdullah b.Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*, İstanbul 1984, I, 230.

735. Müslim, Hac, 259.

mensuplarının, Safa ve Merve arasında sa'y yapmadıklarını görmekteyiz.⁷³⁶ Adı geçen Menat putu, Mekke ile Medine arasında bulunuyordu.⁷³⁷

Ayrıca, Kureyş'ten Menat putu için ihrama giren kimselere, dinlerine göre, Safa ve Merve arasında sa'y etmek helal sayılmazdı. Nitekim bu kimseler, Müslüman oldukları zaman Hz. Peygamber'e: Biz Menat için ihrama girerdik. Bizim o zamanki dinimizde Safa ile Merve arasında sa'yetmek helal sayılmazdı, bu hususta ne buyurursunuz?" diye sormuşlardır.⁷³⁸ Buraya kadar naklettiğimiz bilgilerden cahiliye halkının, Allah'ın şeâirinden olan Safa ve Merve arasında sa'yi, şirke ait hususlarla karıştırdıkları anlaşılmaktadır. Cahiliye devrinde Safa ile Merve tepelerinde bulunan İsâf ve Nâile adlı putları ta'zim için sa'y yapılmasından dolayı, Mekke fethedilip putlar kırıldıktan sonra, Müslümanlar Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi kötü görerek bundan çekinmişlerdi.⁷³⁹

Gerek cahiliye devrinde Kureyş, Gassân ve bazı Ensâr kabilelerinin Safa ve Merve arasında sa'y etmeyi helal saymamalarını reddetmek, gerekse câhiliyye döneminde Safa ile Merve arasında sa'yi, Menât veya İsâf ile Nâile adlı putlara ta'zim için yapan kimselerin bu davranışını reddetmek için Allah: "*Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde bir beis yoktur*"⁷⁴⁰ buyurmuştur. Böylece İslam, Hz. İbrahim'den kalan hacca dair bir hususu tasvip ve ihya ederek, şirke dair davranışlardan arındırılmış oluyordu.

4.10. Cemreleri Taşlamak

Cemrelerin taşlanması hususunun cahiliye devrinde de mevcut olduğunu görmekteyiz.⁷⁴¹ Cahiliye devrinde cemrelerin taşlanması konusunda şu bilgi verilmektedir:

"Nefir günü olunca halk cemreleri taşlamaya gelirlerdi. Sûfe'den bir adam, insanlar için taş atar, o taş atıncaya kadar halk taş atmazdı. İhtiyaç sahibi olup, acele eden kimseler Sûfe'ye gelirler ve "kalk taşla ki, bizde seninle beraber taşlayalım" derlerdi. O da: "Hayır, vallahi güneş batıya meyletmedikçe olmaz" derdi. Acele etmek isteyen ihtiyaç sahipleri ona taş atmaya devam ederler ve onun bu konuda acele etmesini isterlerdi. Sûfe'de güneş batıya meyledinceye kadar bundan kaçınırlar, sonra kalkar taşlar, insanlar da onunla beraber taşlarlardı."⁷⁴²

Gaedefroy Demombynes, Mina'da cemrelerin taşlanması da câhiliyye devri menâsikinden olduğunu ve bu âdetin İslam tarafından kabul edilerek hac menâsikine sokulduğunu söylemektedir.⁷⁴³

736. Buhârî, Hac, 79; Müslim, Hac, 263.

737. Ahmed İbn Hanbel, age., VI, 162.

738. İbn İshâk, age., s. 77, 78.

739. Buhârî, Hac, 80; Müslim, Hac, 261.

740. Bakara, 2/158.

741. İbn Habib, age., s. 319.

742. İbn Hişâm, age., I, 126; Taberî, age., II, 257.

743. Demombynes, "Recm mad", İslâm Ans., IX, 663.

Wensinck ise, cemrelerin taşlanması ile ilgili olarak şunları ileri sürmektedir: “İbn Hişam’da bulunan bir delile göre, taşlama işlemi ancak gün ortasından sonra başlamış. Houtsma taşlamanın aslında büyük bir ihtimalle, güneşe musallat olan ifriti hedeflediğine işaret etmiştir. Van Vloten ile Chauvin ise, taşlamayı büsbütün başka bir şekilde izah etmeye teşebbüs etmişlerdir. Bunların birincisi, şeytanın taşlanması ve Kur’an’daki “eş-Şeytânü’r-Racîm” tabiri ile Akabe yakınında yerleşmiş olan bir yılan arasında münasebet bulmaktadır. İkincisi, bunda bir “ziyaret büyü” misalini görüyor, ona göre hac toprağına taş atmaktan maksat, Mekke ahalisini oraları tarla haline getirmekten menetmektir. Her iki nazariye Houtsma tarafından yeterli derecede cerhedilmiştir.”⁷⁴⁴

Şeytan taşlama konusunda görüşleri kabul görmeyen Van Vloten ile Chauvin gibi, Houtsma’nın da fikirleri makul değildir. Houtsma, câhiliyye devrinde, hacıların kaybolmaması için Müzdelife’de yakılan ateşi, güneş ilahını takdis için yakıyorlardı şeklinde açıkladığı gibi, burada da yine delilsiz, tahminden ibaret bir görüş ortaya atarak, şeytan taşlamanın güneşe musallat olan ifriti kovmak için yapıldığını iddia etmiştir. Hâlbuki kaynaklarda buna dair delil yoktur. Şeytan taşlamanın menşeiini putperestlikte aramak bizi yanlış hükümlere götürür. Bu sebeple şeytan taşlamanın kaynağı, cahiliye devrinde değil, Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa edip, ilk haccını yaptığı zamanda aranmalıdır. İslamî kaynaklar, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail’in haccı sırasında Mina vadisine indiklerinde, Cemretü’l-Akabe’de şeytanın Hz. İbrahim’e görüldüğünü, Cebrâil’in Hz. İbrahim’e, “O’na taş at” diye emrettiğini, Hz. İbrahim’in de yedi tane taş attığını, bu olayın Cemretü’l-Vustâ ve Cemretü’s-Süflâ’da da aynen cereyan ettiğini kaydetmektedir.⁷⁴⁵ Taberî de şeytanın bir ihtiyar suretinde görüldüğünü, onların da şeytanı kovup taşladıklarını kaydetmektedir.⁷⁴⁶

Bu rivayetlerin ışığında, cemreleri taşlamanın, insanın şerrin temsilcisi şeytanı kovup ona uymadığını, onun telkinlerine kulak asmadığını ve ona düşman olduğunu ifade etmesinden başka bir anlam taşımadığı anlaşılmaktadır.

4.11. Hac’da Kurban Kesme

İslamda olduğu gibi, cahiliye devrinde de, hac esnasında kurbanlar kesilirdi. Yalnız, cahiliye devrinde kurbanlar, İslam devrinde olduğu gibi Mina’da değil, Kâbe’nin yanında kesilirdi.

İbn İshâk (ö.151), cahiliye devrinde insanların kurban kestikleri zaman, kurbanın kanını Kâbe’nin duvarına sürdüklerini, etini parçalar halinde taşların üzerine koyduklarını kaydediyor. Yine İbn İshâk’ın bildirdiğine göre, cahiliye halkı “Allah için kestiğimiz şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz” derlerdi.⁷⁴⁷ Bazen da putlar için kestikleri kurbanın kanını putlara sürerler, etlerini de onların üzerlerine koyarlardı. O dönemde kurbanların

744. Wensinck, “Hacc mad”, *İslâm Ans.*, V, 1, 17.

745. Ezrakî, age., I, 66, 69; Taberî, age., I, 276.

746. Taberî, age., I, 274-276.

747. İbn İshâk, age., s.78.

Mina'da değil, Kâbe'de kesildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler, Kâbe'de kurbanlıklar da sevk eder, ancak bu kurbanlık hayvanlara binmezlerdi.⁷⁴⁸ Kâbe'ye sevk ettikleri bu hayvanların boğazlarına gerdanlık asarlardı. Buna "taklid" denilmekteydi. Bu, sadece Kâbe'ye kurbanlık olarak sevk edilen hayvanlara mahsus değildi. Müşrikler, nazardan korunmak, düşmanlara karşı kin ve intikam duygularını ifade etmek için de deve, at gibi hayvanlara gerdanlık (kılâde) takarlardı.⁷⁴⁹

4.12. Umre

Umrenin de cahiliye devrinde mevcut olduğunu görmekteyiz.⁷⁵⁰ Cahiliye ehli receb ayında umre yaparlardı.⁷⁵¹ Hadislerin bildirdiğine göre, cahiliye devrinde müşrikler, hac aylarında umre yapmayı yeryüzünde işlenen günahların en büyüklerinden sayarlardı. Bunlar Muharrem ayını Safer ayı olarak kabul ederler ve;

وإذا برأ الدبر وعفا الأثر وانسلخ صفر حلت العمرة لمن اعتمر

"Develerin arkasındaki yara iyi olur, Hacıların ayak izi silinir, Safer ayı da çıkarsa, O zaman umre, umre yapan kimseye helal olur" derlerdi.⁷⁵² Cahiliye döneminde hac aylarında umre yaptırmamalarının başlıca sebebi ekonomikti. Bu uygulama, hac için gelen halkın memleketlerine dönerek, ayrıca tekrar umre yapmak için Mekke'ye gelmelerini temin etmek gayesine yönelikti. Hac ayında umreye cevaz verseler, bir hacı, hem umre hem de hac yapacak ve memleketine dönecek, belki bir daha gelmeyecekti. Hâlbuki hac ayında umre yapmak yasak olduğu için, hacı memleketine dönecek ve umre yapmak üzere başka bir zaman yeniden gelecek ve Mekke'nin ticârî hayatına canlılık kazandırmış olacaktı. Bu uygulama câhiliyye devrinde Kureyş müşriklerinin ticârî ve ekonomik menfaatlerine dinî bir maske takarak halka kabul ettirip, uyguladıklarına, kısacası, Hz. İbrahim'in tevhid dinini, ticârî ve iktisâdî gayelerle dejenere ettiklerine güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁷⁵³

İslam öncesi, umre için muhtemelen Mekke dışında ihrama giriliyor, Kâbe'nin etrafında tavaf ediliyor, menâsikle ilgili diğer işler yapılıyordu.⁷⁵⁴

Paret, cahiliye devrindeki umrede, Safa ile Merve arasında sa'y yapılmadığını, sa'y'ın cahiliye devrinde umrenin bir parçası olmadığını söylemektedir. Bunun da, Bakara suresi 158. ayetinden anlaşıldığını ileri sürmektedir.⁷⁵⁵ Ancak bu hususun doğru olmaması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü cahiliye devrinde Safâ ve Merve tepelerinde İsâf ve Nâile adında iki putun olduğu, hac ve umre yapan kimselerin, bunları tazim için mesh ettikleri kaydedilmektedir.⁷⁵⁶

748. Ateş, A.Osman, age., II, 235.

749. Müslim, Libâs ve Zîne, 105; Ateş, age., aynı yer.

750. Buhârî, Hac, 34; Müslim, Hac, 198.

751. Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 391.

752. Buhârî, Hac, 34; Müslim, Hac, 198; Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, VI, 392.

753. Ateş, A.O, age., II, 236.

754. Paret, "Umre mad", *İslâm Ans.*, XII, 34.

755. Paret, agm.

756. İbn Habib, age., s.311; Olgun, age., s.197,198.

Sonuç:

Bu araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1- Salât Arapça sözlükte “dua, hamd, istiğfar” gibi farklı anlamlara gelmektedir.

Salât şariat dilinde ise; “içinde rükû’, sücûd, kıyâm gibi özel fiillerin bulunduğu bir ibadet” olarak tanımlanmaktadır. Buna, Rasûlullah’ın uyguladığı şekliyle, Farsça’dan dilimize geçme bir kelime olarak “namaz” diyoruz.

Salât’ta “secde, rükû’, konut, kıraat, zikir, tesbih, hamd, tekbir, dua” gibi hemen hemen bütün ibadet biçimleri vardır; bu bakımdan Kur’an, salât’ın üzerinde çok durmaktadır. Allah’tan mü’minlere salât ve salavâtın “günahların affı ve cehennemden azad”, meleklerin salât’ının mü’minler için “istiğfar”, mü’minlerin Resûlullah için getirdikleri salâtın ise, “dua” olduğu ifade olunmuştur.

Namaz ibadeti, her ne kadar şekilleri ve vakitleri farklı farklı olsa bile, her şeriatla emredilen önemli bir ibadettir.

Namaz ibadeti, Kur’an öncesi (cahiliye döneminde) Müşrik Arap toplumunda olan bir ibadetti. Fakat müşrik Araplar namazı tevhid dinindeki şeklinden uzaklaştırmışlar ve bir takım şirk unsurlarını içine sokmuşlardı. Kur’an bu ibadeti, tevhid inancına uygun bir tarzda yepyeni bir düzenleme getirerek, namaz ibadeti mü’minlere günde 5 vakit olarak farz kılmıştır. Kur’an namaz üzerinde çok durmaktadır. Çünkü namaz ikâme edildiğinde kişiyi münker ve fuhşiyattan alıkoyup, takvaya götürür, bu da ateşten kurtulmadır.

2- Oruç, bütün ilâhî dinlerde yer almış önemli bir ibadettir. Yani oruç, yalnız Hz. Muhammed (s.a.v)’in ümmetine değil, daha önceki toplumlara da farz kılınmıştır. Çünkü oruç, insan nefsinin şehvetlerden çekip dizginleyen, ruhu inceltip temizleyen en güzel ibadettir.

Oruç Kur’an öncesi Arap toplumunda bilinen ve yapılan bir ibadetti. Nitekim Araplar arasında aşure, kefare, adak orucu gibi oruçların tutulmakta olduğunu sahih rivayetlerden anlamaktayız. Kur’an ile oruç ibadeti aslına ve en mükemmel şekline çevrilmiştir.

3- Zekât, sözlükte “bereket, artma, temizlik ve iyi hal” anlamlarına gelmektedir. Şariat dilinde ise zekât, Yüce Allah’ın layık olanlara verilmek üzere farz kıldığı ve belirli şartlarda zengin sayılan kişilerin malından muayyen bir paya verilen isimdir.

Cahiliye devri Müşrik Arapları, malın belli bir miktarını fakirlere verme biçimindeki sadakaya zekât diyor ve bunu yapanların ruhen temizleneceğine inanıyorlardı. Bu, onlarda namaz, hac gibi köklü dînî geleneklerdendi. Kur’an, Arapların güzel geleneklerini kaldırmayıp, bilakis yaşatmış ve daha sistematik bir hale getirerek mensuplarına emretmiştir.

Cahiliye döneminde zekât bir erdem olmaktan öteye geçmemiştir. Yani fakirlerle ve muhtaçlara yardım etmek gibi övülen bir niteliktir. Ancak yardım yapacak-

ları belirli bir müeyyide getirilmeden yardım miktarını sınırlamadan, fakirlik meselesini ortadan kaldırmaya yönelik değil, sadece ihtiyaçları karşılamayı ve acıları hafifletmeyi hedef almıştır. Kur'an ise bütün bu hususları bir düzene sokarak, gereken nizamı koymuştur. Zekât, İslamın beş şartından birisi olmuştur. Kur'an'da zekât, zenginlerin mallarında, fakirlere verilmesi gereken bir pay ve hak olarak ifade edilmiştir. İslamda zekât miktarı ve kimlere verilmesi gerektiği kesin naslarla tespit edilmiş, bu hususlar kulların arzu ve isteklerine bırakılmamıştır. İslamda zekât mutlaka yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Bu farzı yerine getirmeyenlere dünyada ceza, ahirette de şiddetli azab vaad edilmiştir.

4- Bütün dinlerde kendi açısından kutsal sayılan bazı yerleri ziyaret etme fikri vardır.

Kur'an-ı Kerim'den anlaşıldığı üzere; İslamiyetten önce Araplarda mevcut olan hac ibadeti Hz. İbrahim'den kalmadır. Kâbe de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiştir.

Genelde hac ibadetiyle ilgili uygulamalar, müşrik Araplara, Hz. İbrahim'den kalmıştır. Hz. İbrahim'in dinindeki hac ibadeti; ihram, telbiye, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması ve kurban kesilmesi gibi hususları içermektedir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, müşrik Arapların hac ibadetlerinde de bu uygulamaların olduğunu görüyoruz. Yalnız, onlar bu ibadetin aslını ve özünü bozup, haccın menasikine şirk karıştırmışlardır.

Cahiliye devrinde Araplar, putlar için ihrama girerler, ihramdayken hayvan eti ve yağ yemeyip, perhiz yaparlar, ihrama girdikleri zaman gölgede oturmazlardı. Eve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin arka duvarını delerek yahut evin üstünden atlamak suretiyle girerlerdi. Müşrik Araplardan bazıları, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Erkek ve kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar; ibadet etme maksadıyla ıslık çalar, oynar, hora teper ve kendi yaptıklarını kendileri alkışlardı.

İşte Kur'an, bütün bu uygulamaları reddetmiştir. Kur'an cahiliye devrindeki müşrik Arapların yaptıkları hac menasikini, küfür ve şirk ifade eden bütün davranışlardan ayıklayarak, tevhid esaslarına uygun hale getirmiş ve bu anlayış içerisinde kendi mensuplarına hac ibadetini emretmiştir.

İslamda haccın belli zamanı, belli yeri ve belli kaideleri vardır. Bu ölçüler Hz. Peygamber (s.a.v)'den beri hiç değişmeden zamanımıza kadar gelmiştir.

İslamda mukaddes beldeler ve makamlar vardır. Kâbe bu hüviyetiyle ve haccın bir unsuru olması sebebiyle Müslümanların en çok hürmet ettikleri bir mâbettir. Gücü yeten kişiye ömründe bir kere yapması emredilen haccın, bazı çeşitleri ve kendine has âdâbı bulunmaktadır. İslamda haccın en büyük hedeflerinden biri de bütün Müslümanları belirli bir zamanda bir araya getirip kaynaştırmaktır. Bu bakımdan, İslamdaki hac ibadeti, diğer dinlerdeki hac ibadetinden çok farklı bir mahiyet arz etmektedir.